

Το έσχατο μυστήριο

Μητροπολίτης Διοκλείας
Κάλλιστος Ware

Το έσχατο μυστήριο

Μετάφραση:
Πολυξένη Τσαλίκη-Κιοσόγλου

Επιμέλεια έκδοσης:
Βασίλης Αργυριάδης

Ἐν πλῶ

© Μητροπολίτης Κάλλιστος Ware
& Εκδόσεις Έν πλω
Κολοκοτρώνη 49, Αθήνα 105 60
Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238
e-mail: info@enploeditions.gr
www.enploeditions.gr
facebook.com/enploeditions.gr

Α΄ έκδοση: Μάρτιος 2016

ISBN: 978-960-9550-75-8

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Το έσχατο μυστήριο
Η Κοίμηση της Υπεραγίας Θεοτόκου
στην Ορθόδοξη Λατρεία
9

Η σιωπή της Μαρίας
Τα Εισόδια της Θεοτόκου
79

Η σοφία της Θεοτόκου
99

Η κλήση της Θεοτόκου και η δική μας
121

Η ευλογημένη Παρθένος ως Μητέρα του Θεού
Το νόημα της προσωνυμίας «Θεοτόκος»
143

Εικόνα της ανθρώπινης ελευθερίας
157

Σημειώσεις
179

Το έσχατο μυστήριο

Η Κοίμηση της Υπεραγίας Θεοτόκου
στην Ορθόδοξη Λατρεία

*Δεν είναι εύκολο να μιλά κανείς
και είναι εξίσου δύσκολο να στοχάζεται
τα μυστήρια που η Εκκλησία κρατά
στα κεκρυμμένα βάθη της εσώτερης συνείδησής Της.*

Βλαδίμηρος Λόσσκυ (1903-1958)

*Αν πω ότι είναι ασύλληπτη,
τότε πώς θα μιλήσω γι' Αυτήν;
Η εν απορία σιγή επισκιάζει την εξιστόρηση.*

Άγιος Ιάκωβος του Serug (451-421)

Θρησκεία Λειτουργική

«Ο Χριστιανισμός είναι θρησκεία λειτουργική», δηλώνει ο Ρώσος Ορθόδοξος θεολόγος και πρωτοπρεσβύτερος π. Γεώργιος Φλωρόφσκυ (1893-1979). «Η Εκκλησία είναι πάνω απ' όλα λατρευτική κοινότητα. Η λατρεία έρχεται πρώτη, το δόγμα και οι Κανόνες κατόπιν»¹. Κατά έναν άλλο Ρώσο Ορθόδοξο συγγραφέα, τον λειτουργιολόγο Αρχιμανδρίτη Κυπριανό Κερν (1899-1960), «Ο εκκλησιαστικός χορός είναι

έδρα θεολογίας»². Επιβεβαιώνουν και οι δύο την πολύ γνωστή αρχή του αγίου Προσπέρου της Ακινταίνης (μέσα 5ου αιώνα): «Ο κανόνας της προσευχής μας ορίζει τον κανόνα της πίστεως»³.

Αν δε αυτό ισχύει για όλες τις πτυχές της Χριστιανικής θεολογίας, αληθεύει ακόμη περισσότερο για την πίστη της Εκκλησίας αναφορικά με την εν σώματι Μετάσταση της Θεοτόκου. Στη Χριστιανική Ανατολή το δόγμα της Μεταστάσεως περισσότερο εορτάζεται παρά περιγράφεται, αρθρώνεται δε κυρίως λειτουργικά, περισσότερο ίσως από κάθε άλλο αντικείμενο πίστεως. Όταν δηλαδή εμείς οι Ορθόδοξοι θέλουμε να μιλήσουμε για την τελική δόξα της Θεοτόκου, δεν χρησιμοποιούμε τόσο τη γλώσσα της θεολογικής ανάλυσης, όσο αυτή του αίνου και της λατρείας. Η δοξολογική αυτή προσέγγιση εκφράστηκε ωραία από τον Ρώσο Έξαρχο Δυτικής Ευρώπης, τον Μητροπολίτη Βλαδίμηρο, όταν το 1950 ερωτήθηκε από μέλη της Ρωμαιοκαθολικής Ιεραρχίας στη Γαλλία ποια είναι η διδασκαλία της Ορθοδοξίας για την Κοίμηση. Τους απάντησε στέλνοντάς τους απλώς τα Ορθόδοξα λειτουργικά κείμενα της 15ης Αυγούστου και είπε ότι δεν είχε τίποτε να

προσθέσει σε ό,τι ήταν γραμμένο εκεί μέσα⁴.

Τι μας λένε, όμως, τα λειτουργικά κείμενα της Ορθοδοξίας γι' αυτό το «έσχατον μυστήριο» στη ζωή της Μητέρας του Θεού⁵; Ας δούμε πρώτα τις ονομασίες της εορτής της 15ης Αυγούστου στην Ανατολική Χριστιανοσύνη. Συνηθέστερα ονομάζεται «Κοίμηση» (Σλαβονικά *Uspenie*): έτσι τη συναντούμε στα ιερά βιβλία της Εκκλησίας και αυτή τη λέξη χρησιμοποιούν οι πιστοί στην καθημερινή τους ζωή. Η λέξη «Κοίμηση» υπονοεί ότι η Μαρία υπέστη φυσικό θάνατο, δηλαδή χωρισμό της ψυχής της από το σώμα· αφήνει όμως ανοικτό το ερώτημα αν ψυχή και σώμα κατόπιν επανενώθηκαν και ανελήφθη ψυχή και σώματι στον ουρανό. Άλλες ονομασίες της Θεομητορικής αυτής Εορτής είναι πιο σαφείς: Συχνά ονομάζεται *Μετάστασις* ή *Μετάθεσις*⁶ και πολύ σπανιότερα *Ανάληψις* της Θεοτόκου. Ένας τίτλος που μου αρέσει, παρ' ό,τι δεν θυμάμαι να χρησιμοποιείται επίσημως στην Ορθόδοξη Εκκλησία, είναι «Ο δοξασμός της Θεοτόκου».

Η λειτουργική πρακτική της Ορθοδόξου Εκκλησίας δεν αφήνει καμία αμφιβολία περί της κεφαλαιώδους σημασίας της Κοιμήσεως της Θεο-

τόκου. Θεωρείται ως μία από τις Δώδεκα Μεγάλες Εορτές του ετησίου κύκλου. Δεδομένου ότι το βυζαντινό εκκλησιαστικό έτος αρχίζει την 1η Σεπτεμβρίου, η Κοίμηση, προσφυώς, είναι η τελευταία μεγάλη γιορτή στον κύκλο των δώδεκα μηνών. Κατά τον Constantin Andronikoff (1916-97), «Αν με τον Ευαγγελισμό της η Θεοτόκος βρίσκεται στην απαρχή της χριστιανικής ιστορίας της ανθρωπότητας, εκφράζει όμως και την κατακλείδα της, παρέχοντας στο ανθρώπινο γένος το παράδειγμα της επέκεινα του θανάτου δόξας»⁷. Καθώς προχωρούμε θα φανεί καθαρά το νόημα της λέξης «κατακλείδα», την οποία χρησιμοποιεί ο Πρίγκηψ Andronikoff.

Της εορτής της Κοιμήσεως προηγείται μία προεόρτια ημέρα (η 14η Αυγούστου) και ακολουθούν οκτώ μεθεόρτιες ημέρες (16-23 Αυγούστου). Τη σημασία της υπογραμμίζει ακόμη περισσότερο η νηστεία δύο εβδομάδων (1-14 Αυγούστου) με την οποία οι πιστοί προετοιμάζονται για την Εορτή. Η Αυγουστιάτικη «νηστεία της Παναγίας», όπως είναι γνωστή, είναι μία από τις τέσσερις μείζονες νηστείες του Ορθόδοξου εκκλησιαστικού έτους (μαζί με τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή,

τη νηστεία προ των Χριστουγέννων και τη νηστεία των αγίων Αποστόλων)· μάλιστα, είναι η αυστηρότερη νηστεία μετά τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή, αφού ακολουθούμε χορτοφαγική διατροφή. Το φάρι, το λάδι και το κρασί επιτρέπονται μόνο την ημέρα της Μεταμορφώσεως (6 Αυγούστου), ενώ λάδι και κρασί επιτρέπονται μόνο το Σάββατο και την Κυριακή. Το κρέας όμως και τα γαλακτοκομικά απαγορεύονται καθ' όλο αυτό το δεκατετραήμερο. Στις αρχές του δεκάτου τετάρτου αιώνα, ο Αυτοκράτωρ Ανδρόνικος ΙΙ (εβασίλευσε από 1282-1328) έφθασε στο σημείο να εκδώσει διάταγμα σύμφωνα με το οποίο ολόκληρος ο Αύγουστος πρέπει να είναι αφιερωμένος στη Θεοτόκο, η δε «απόδοσις» της εορτής να γίνεται στις 31 Αυγούστου· εν συνεχεία όμως η Ελληνική Εκκλησία μετέφερε την απόδοση στις 23 Αυγούστου⁸.

Ο βαρυσήμαντος χαρακτήρας της εορτής της Κοιμήσεως κορυφώνεται με μια εντυπωσιακή τελετή, η οποία γίνεται στην Πάτμο και αλλού, το απόγευμα της 15ης Αυγούστου. Λιτανεύεται μέσα απ' τους δρόμους των πόλεων ο Επιτάφιος της Θεοτόκου. Πρόκειται συνήθως για ένα μεγά-

λο, κολλαριστό ύφασμα που αναπαριστά ζωγραφισμένη ή κεντημένη τη μορφή της κεκοιμημένης Μητέρας του Θεού. Είναι ξαπλωμένη στη νεκρική της κλίνη, με τα μάτια κλειστά και τα χέρια σταυρωμένα στο στήθος. Η πομπή σταματά τρεις φορές και κατά τη διάρκεια κάθε «στάσης» κλήρος και λαός ψάλλουν θρήνους ή εγκώμια προς τιμήν Της⁹. Η τελετή αυτή είναι παρόμοια με την πομπή του Επιταφίου το βράδυ της Μεγάλης Παρασκευής, όταν μια αναπαράσταση του νεκρού Χριστού μεταφέρεται έξω από την εκκλησία και περνά μέσα από τους δρόμους της ενορίας· τα δε εγκώμια προς τιμήν της Θεοτόκου έχουν διαμορφωθεί ακριβώς όπως τα εγκώμια της Μεγάλης Παρασκευής.

Ο προφανής παραλληλισμός που υφίσταται μεταξύ του θανάτου της Θεοτόκου και του θανάτου του Υιού Της φανερώνει πώς αντιλαμβάνονται οι Ορθόδοξοι την Μετάσταση. Τόσο στα πατερικά κείμενα τα σχετικά με την Κοίμηση όσο και στα λειτουργικά, υπογραμμίζεται επανειλημμένως η αντιστοιχία μεταξύ Μητέρας και Υιού. Όπως ο Χριστός πέθανε στον Σταυρό και ετάφη, έτσι και η Μαρία υπέστη πραγματικό θάνατο, παρ' ότι

στην περίπτωση της δεν επήλθε από εξωτερική βία, και μετά ετάφη. Όπως ο Χριστός ανέστη την τρίτη ημέρα εκ νεκρών και ανελήφθη στους ουρανοί, έτσι και η Μαρία ανέστη εκ του τάφου και ανελήφθη στους ουρανοί. Κατά τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό, «Στ' αλήθεια, τίποτε δεν χωρίζει τη Μάνα απ' το Γιο»¹⁰.

Προέλευση

Πριν εξετάσουμε λεπτομερώς τα λειτουργικά κείμενα, ας ερευνήσουμε εν συντομία την προέλευση της Εορτής της Κοιμήσεως. Είναι κατ' αρχάς φανερό ότι, όπως συμβαίνει με το Γενέσιον (8 Σεπτεμβρίου) και τα Εισόδια της Θεοτόκου (21 Νοεμβρίου), το γεγονός της Κοιμήσεως δεν αναφέρεται στην Αγία Γραφή. Ακριβώς όπως η Καινή Διαθήκη δεν λέει τίποτε απολύτως για τη γέννηση και τη βρεφική ηλικία της Μαρίας, έτσι δεν κάνει καμία αναφορά και στα τελευταία χρόνια και στον θάνατό Της. Όσον αφορά στην Αγία Γραφή, τα τελευταία καταγεγραμμένα λόγια της Παναγίας είναι αυτά προς τους υπηρέτες του εν

Κανά γάμου: «Ὅ,τι ἂν λέγῃ ὑμῖν ποιήσατε» (Ιω. 2:5). Με χαρακτηριστική κένωση, η αγία Παρθένος στην περίπτωση αυτή δεν αναφέρεται καθόλου στον εαυτό Της, αλλά μιλά μόνο για τον Υιό Της. Πράγματι, αυτός είναι ο διακριτός Της ρόλος: όπως και στην εικόνα της Οδηγήτριας, δείχνει τον Ιησού. Εν συνεχεία, στην Καινή Διαθήκη, η Παναγία είναι παρούσα στη Σταύρωση και κατά την Πεντηκοστή. Τη βρίσκουμε στα πόδια του Σταυρού –όρθια, πρέπει να σημειώσουμε, όχι γονατιστή– όταν ο Ιησούς την αναθέτει στη φροντίδα του Αγαπημένου Μαθητή: «Ἴδου ἡ Μήτηρ σου» (Ιω. 19:27). Την ξαναβρίσκουμε στο Ὑπερώο της Ιερουσαλήμ, να προσδοκά μαζί με τους αποστόλους την κάθοδο του Αγίου Πνεύματος: «Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκατεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ» (Πράξ. 1:14)¹¹. Σε καμία όμως από τις δύο αυτές περιπτώσεις δεν γνωρίζουμε να εἶπε κάτι. Εν συνεχεία, τίποτε δεν λέει η Γραφή γι' Αυτή: τα τελευταία της χρόνια παραμένουν κεκρυμμένα από εμάς¹².

Η Κοίμηση, λοιπόν, όπως και το Γενέσιον και

τα Εισόδια, παραμένουν παράδοση μάλλον παρά εδράζονται στις Γραφές. Ενώ, όμως, στην περίπτωση του Γεννεσίου και των Εισοδίων, η εορτή βασίζεται κυρίως σε κάποιο κείμενο που συνετέθη κατά τον δεύτερο αιώνα, στο Πρωτευαγγέλιον του Ιακώβου, στην περίπτωση της Κοιμήσεως, τα πρώτα λειτουργικά κείμενα εμφανίζονται περίπου τρεις αιώνες αργότερα. Οι πρώτοι τέσσερις χριστιανικοί αιώνες, όπως έχει πολύ σωστά λεχθεί, παραμένουν «κατά τρόπο εκπληκτικό επιφυλακτικοί» αναφορικά με τον θάνατο της Μαρίας, τηρούντες, θα λέγαμε, «βαθειά σιγή»¹³. Η πρώτη σαφής αναφορά στο τέλος της επίγειας ζωής Της βρίσκεται στο *Πανάριον*, μια εγκυκλοπαίδεια των αιρέσεων γραμμένη από τον άγιο Επιφάνειο Σαλαμίνοσ περί το 377. Εκεί εκφράζει την έκπληξή του διότι δεν υπάρχει έγκυρη περιγραφή των τελευταίων ημερών Της. Διστακτικά αναφέρεται στο ενδεχόμενο να πέθανε όπως όλοι οι άνθρωποι, αλλά ίσως με κάποιο τρόπο παρέμεινε αθάνατη. Καταλήγει με την αποφαιτική φράση: «Ουδείς γνωρίζει το τέλος Της»¹⁴.

Μετά τον Επιφάνειο, πρέπει να περιμένουμε για έναν περίπου αιώνα. Οι πρώτες διηγήσεις

που έχουν διασωθεί περί της Κοιμήσεως και Μεταστάσεως της Θεοτόκου χρονολογούνται κατά το δεύτερο ήμισυ του 5ου αιώνα και τις αρχές του 6ου, είναι δε σε διάφορες γλώσσες, μεταξύ άλλων στην Κοπτική, Αιθιοπική, Συριακή, Γεωργιανή, Ελληνική και Λατινική. Αυτές οι πρώτες διηγήσεις μπορούν να ταξινομηθούν σε διάφορες «οικογένειες», που παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές μεταξύ τους, και οι οποίες φαίνεται να εξαρτώνται από συγκεκριμένα αρχαιολογικά κείμενα· ο Stephen Shoemaker εύλογα μιλά για τον «πολυποίκιλο» χαρακτήρα τους¹⁵. Αν όντως εν τέλει απορρέουν από κάποια αρχική πρωτογενή διήγηση, αυτή έχει χαθεί και δεν μπορεί να ανασταθεί. Κατά τον Shoemaker, όσον αφορά σε μια από τις ομάδες διηγήσεων, εκείνες που ανήκουν στην ομάδα «Φοίνικας, το δέντρο της ζωής», μπορούμε διερευνητικά να ισχυριστούμε ότι τα διασωθέντα κείμενα βασίζονται σε παραδόσεις που χρονολογούνται κατά τον τρίτο και τέταρτο αιώνα, ίσως δε και τον δεύτερο¹⁶.

Στις πρώιμες αυτές διηγήσεις βρίσκουμε δύο διαφορετικές εκδοχές για τη μετά θάνατον κατάσταση της Θεοτόκου. Κατά κάποιες από αυτές,